

1. Uvodna razmatranja

1.1. Tko su Bunjevci?

Kako se ova knjiga bavi hrvatskom subetničkom skupinom Bunjevci pokušat ću dati kratak odgovor na pitanje: tko su Bunjevci. Iako su to pokušavali mnogi autori i puno je članaka, pa i dosta knjiga, posvećeno razmatranju toga pitanja, konačnog odgovora još nema. Koliko su svi ti napisi znanstveno utemeljeni, pouzdani, argumentirani, tek bi jednom temeljitom analizom trebalo utvrditi. Daleko bi me odvelo upuštati se u prikazivanje takvih radova, a i uvelike prelazi okvire znanstvene discipline kojom se bavim. S obzirom na njihov pozamašan broj, mogla bi to biti cijela jedna nova knjiga. Ova pak knjiga ima za cilj nešto drugo, ne samo prekapati po tome što su drugi pisali o Bunjencima (premda će i to biti neizbježno, ali ne i primarno) već na temelju novih istraživanja i saznanja izložiti sve te spoznaje te pokušajem njihova dovođenja u jednu suvislu cjelinu ponuditi neke nove interpretacije i dati poticaja za nastavak istraživanja te, još uvijek nezavršene, priče. Ni ova knjiga, iako će s moje strane biti već treća u nizu, neće ponuditi neko konačno rješenje. Cilj joj je utrti put i potaknuti nove naraštaje etnologa u sprezi sa znanstvenicima drugih znanstvenih provenijencija, koji će biti dovoljno zaintrigirani nastaviti istraživanje bunjevačkog fenomena ne bi li potvrdili, provjerili pa i opovrgli neke od postavki iznesenih u ovoj knjizi.

Među istraživačima povijesne perspektive bunjevačkog pitanja izdvojila bih novije radove pripadnika mlađeg naraštaja hrvatskih povjesničara, na čije ću radove ukazati u ovome poglavlju, a s ciljem kratkog pregleda bunjevačkih migracija. Jedan od njih je povjesničar Marko Šarić, čiji se radovi dobrim dijelom zasnivaju i na arhivskim istraživanjima, za razliku od mnogih ranijih povjesničara koji su se doticali bunjevačke problematike iz povijesne perspektive. Autor Bunjevce predstavlja kao iznimno pokretljivu etničku zajednicu:

Za Bunjevce u ranome novom vijeku zaista se stoga može reći da je to bio narod „koji se mnogo bunio i mnogo selio“. Seobe su predstavljale naročito važan faktor usmjeravanja sociodemografskog razvoja i etnokulturnog identiteta (Šarić 2008:35).

To i nije neko posebno otkriće jer su upravo migracijske mobilnosti, uzrokujući njihovu podjelu u nekoliko ogranaka, odredile sudbinu Bunjevaca i oblikovale njihove identitete kroz povijest. Danas žive u nekoliko regija, ali i u nekoliko država:

Bunjevci potječu s područja jugoistočne Bosne, Hercegovine i Dalmacije,¹ odakle su se u nekoliko seobenih valova tijekom 17. stoljeća raselili: u Bačku (Vojvodina) sa širim područjem Podunavlja (na prostoru današnjih država

¹ Pradomovina Bunjevaca još uvijek nije sa sigurnošću definirana. Više vidi u radovima: Erdeljanović 1930, Pavičić 1962; ibid. 1966; Pavelić 1991; Pavličević 1989; Šarić 2008; Skenderović 2010 i dr.). Etnološki pokazatelji također upućuju na određene prostore kao moguće prvobitne bunjevačke destinacije (usp. Černelić 2006).

Srbije i Mađarske) i u sjevernu Dalmaciju, potom i na područje Like, Primorja i Gorskog kotara (Černelić 2006:13).

Seobe su ponajprije oblikovale bunjevačke identitete nejednakog intenziteta te podijelili bunjevačku zajednicu u četiri glavna ogranka: *zapadnohercegovački* (osmanski), *dalmatinski* (mletački), *ličko-primorski* (habsburški) i *podunavski* (ugarski) (Šarić 2008:20).²

Valovi migracija međusobno su se razlikovali kako po vremenu trajanja tako i po uzroku. Izrazita pokretljivost Bunjevaca nastavila se sve do današnjih dana.

Bunjevci su naselili područje Hrvatskog primorja, obronke Velike Kapele i Velebita, odnosno područja od Krmpota (zaleđe Novoga Vinodolskog) sve do granice sa sjevernom Dalmacijom (Sv. Marije Magdalene), Like i Gorskog kotara – u nekoliko etapa, a uvjetovane su prodorima Osmanlija od 16. do 17. stoljeća.³ Na pojedinim današnjim prostorima na kojem obitavaju primorski Bunjevci može se pratiti kontinuitet naseljenosti još i prije naše ere,⁴ a na ovom području bila su naselja u vrijeme Rimskog Carstva i srednjeg vijeka.⁵ Prva seoba Bunjevaca na područje Primorja bila je 1605. godine i nastavila se do 1647. u nekoliko valova. Doseљjavali su se u Lič i zaleđe Senja (Ledenice, Krmpote Sv. Jakov, Krivi Put, Senjska Draga), a neki su prelazili i na otok Pag te u Istru (Pavličević 1989:155). Naseljavali su područje Primorja u nekoliko etapa iz područja sjeverne Dalmacije, s područja bivših općina ninske, benkovačke i biogradske. Također su se postepeno spuštali iz planinskih naselja Liča, sv. Jakova (Krmpota) i Veljuna prema velebitskom Podgorju. Naseljavanje primorske velebitske padine u velikoj mjeri odvijalo se tijekom Kandijskog rata (1645. – 1669.) u vrijeme kojega je čitava Dalmacija od Makarskog primorja do Novigrada bila poprište žestokih borbi i ratnih pustošenja (usp. Mayhew 2008:185-226; Perinčić 2014). Poslije poraza Turaka u Lici (1683. – 1687.) veći dio primorskih Bunjevaca prelazi u Liku i nastanjuju Pazarišta, Smiljan, Gospićko polje, Široku Kulu, doline Ričice i Hotuče, gdje se susreću s ostalim bunjevačkim migracijskim strujama (usp. Rogić 1966a:320). Stoga se ovaj ogranak Bunjevaca označava primorsko-ličkim ili ličko-primorskim Bunjercima. Liku i Krbavu krajem 17. stoljeća naselile su tri bunjevačke migracijske struje – jablanačka, karlobaška i obrovačka:

Jablanačku struju činili su bunjevački Krajišnici iz Primorske kapetanije (Krmpote; Krivi Put, Sveti Juraj, Jablanac), koji su prodirali na područje Pazarišta i Kosinja. Tu su seobu nadzirale vojnokrajiške vlasti, točnije kape-

² Etnolozi su zapadnohercegovački i dalmatinski ogranak promatrali kao jedan ogranak (dalmatinski), zapravo kao širu jezgru iz koje su se ostala dva ogranka izdvojila uslijed odgovarajućih povijesnih procesa koji su uzrokovali njihove migracije (usp. Erdeljanović 1930).

³ Usp. Pavičić 1962; *ibid.* 1966; Pavelić 1991; Pavličević 1989.

⁴ O tome više vidi u: Strčić 1995:9; Rogić 1966b:348; te u radovima Ante Glavičića, Blaženke Ljubović i Miroslava Glavičića u časopisu *Senjski zbornik* (1966, 1975, 1984, 2002).

⁵ "Prvi rimski doseljenici smjestili su se u blizini Velike Drage na prostoru nekadašnjeg naselja Dervišica u blizini sela Vidovca" (Mažuran 2001:11). Prvi spomen grada Karlobaga javlja se 1251. godine pod nazivom *Scrissa* (*ibid.* 17).

tan Juraj Križanić (...) *Karlobašku struju* činili su Bunjevci iz grupacije knezova Jerka Rukavine i Dujma Kovačevića. To su mletački prebjeci iz Ražanca i Vinjerca kod Posedarja, koji su 1683., iskoristivši nemire na mletačko-osmanskoj granici, prešli na drugu, habsburšku stranu Velebitskog kanala te naselili Karlobag i okolicu. Iz Karlobaga su se dalje širili u zaleđe, te su već 1686. preko Baških Oštarija počeli spontano prodirati u Liku, na smiljansko područje (...) Treća, *obrovačka struja* također je dolazila s mletačkog područja u Morlakiju (*Morlacca Veneta*, tj. Podgorje, Pozrmanje i Bukovica), a 1698., naselila je lovinačko područje u južnoj Lici (Šarić 2009:349-350).

Nadalje autor naglašava da je Lovinac naseljen iz tri smjera: iz Smiljana i Pazarišta, Jablanca, i iz okolice Obrovca i Starigrada te da tu bunjevačku migraciju i uopće naseljavanje južne Like treba promatrati u kontekstu habsburško-mletačkih prijepora na Velebitu, Podgorju i Pozrmanju u kontekstu nastojanja habsburških vlasti da na ovim područjima pridobiju „morlačko“ stanovništvo na svoju stranu (ibid.) Senjsko-modruški ili krbavski biskup Marko Brajković spominje Bunjevce u svojem opisu peterostrukog naroda Like i Krbave kao drugi narod i opisuje ih kao buntovan i ratnički narod, smatra ih posebnima. Vlasi su, ali katolički (Valachi Bunyevacz), iako se uvijek ne pokoravaju autoritetu Crkve, spremni i umrijeti za cara, ali se krvavo obračunavaju s omraženim carskim povjerenicima. Znatno se razlikuju od ostalih katolika na prostoru njihove biskupije, a njihova tradicijska, pastoralna kultura upadljivo je zajednička s tradicijom „shizmatičkih“ Vlaha (usp. ibid. 347-348).

Na širokom prostoru od Novog Vinodolskog do Karlobaga Bunjevci su dolaskom zatekli malobrojno domorodačko stanovništvo koje je u najvećoj mjeri bilo mješavina romanskog stanovništva, ilirskih plemena te slaveniziranih Vlaha stočara koji su naselili planinske dijelove ovih prostora. Na njihove tragove ukazuju mnogi sporovi s domorodačkim stanovništvom smještenim uglavnom uz obalu. Bunjevačko stanovništvo se prilikom doseljenja miješalo s rijetkim domicilnim stanovništvom. Međutim, ono i nije bilo etnički i kulturno sasvim homogeno jer su im mjesta/regije iz kojih su doselili na primorsku padinu (iz sjeverne Dalmacije, Benkovca, Nina, Biograda) bile samo jedna od etapa selidbe. Upravo su česte migracije odredile/uvjetovale način života i njihov identitet, budući da su se na pojedinim etapama zadržavali privremeno, ali ta privremenost bila je vremenski promjenjiva, od nekoliko desetljeća do nekoliko stoljeća pa je prirodno da su se miješali sa zatečenim stanovništvom (i bunjevačkim i drugim) i u svoj identitet inkorporirali identitete (etničke i kulturne) toga različitog stanovništva s kojim su dolazili u dodir. Kulturnopovijesna preslojavanja i etnički asimilacijsko-akulturacijski procesi koji su se odvijali na širem dinarskom prostoru još od srednjeg vijeka vidljivi su u bunjevačkoj antroponimijskoj strukturi, koji upućuju na starobalkansko (vlaško-arbanaško) podrijetlo ili još stariji, arbanaški („ilirski“) jezični sloj (usp. ibid. 2008:34). Stjepan Pavičić ukazuje da su se s Bunjercima intenzivno i kontinuirano miješali pojedini nebunjevački i nevlaški elementi. To se odnosi na pojedince i obitelji koji su dolazili iz agrarnih društava, dalmatinskih područja i otoka, s Kvarnera, s vlastelinstava u

Primorju (Vinodol, Bakar, Hreljin) i Gorskog kotara (Brod-Moravice), iz senjske vojničke posade itd. Broj takvih *naturaliziranih* Bunjevaca u 17. i 18. stoljeću i nije bio tako malen (usp. Pavičić 1962; *ibid.* 1966:310-378). Premda vlaškokatoličke, bunjevačke skupine od 1520-ih godina kontinuirano egzistiraju na prostoru Tromeđe u povijesnim se dokumentima rijetko spominju:

... državni aparati triju imperijalnih sila rijetko kada su ih identificirali pod bunjevačkim imenom kao posebnu skupinu, odnosno nisu ih razlikovali od ostalih zajednica koje su potjecale iz vlašskog društvenopovijesnog miljea. Osmanska vlast ne pravi velike razlike među vlaškim zajednicama, pa tako ne ističe ni Bunjevce; oni su samo dio vlašskog društvenog reda (Eflakanta ifesi). Mletačka ih vlast kroz cijelo razdoblje ranoga novog vijeka prepoznaje samo kao katoličke Morlake (Morlachi del rito Latino), dok potvrda o bunjevačkom imenu u venecijanskom i dalmatinskim arhivima još uvijek nema. Habsburške vojnokrajiske vlasti također ističu katolički karakter pojedinih vlaških doseljenika, ali bunjevačko ime vrlo rijetko koriste. Bunjevačke doseljenike u prostoru Primorske krajine, a potom i Like i Krbave pored uobičajenih naziva kao što su „uskok“, „prebjeg“, nazivaju ih još katoličkim Vlasima (catholische Walahen), a ponekad i katoličkim Rašanima (Rasciani catholici) (Šarić 2008:27).⁶

Upravo činjenica da su zapisi o bunjevačkom imenu rijetki, otežava istraživanje Bunjevaca.⁷ Jedan od prvih koji je uveo bunjevačko ime je spomenuti biskup Martin Brajković. Spominje ga pukovnik Ivan Murgić u radu *Uspomene na gornju Krajinu s osobitim obzirom na Bunjevce*:

... opisujući stanovnike pojedinih naselja u Primorju i Lici u kojima je službovao počevši od 1828. godine, o tamošnjim stanovnicima zapisao: *Svi se ovi još i sada sami zovu Bunjevci i kažu: mi smo vridna braća Bunjevci* (Murgić 1882:2, 29.). Na drugom mjestu opisujući etnokonfesionalnu sliku Like, kaže: (...) *Ako bi jih tko upitao, koje su vjere, njemu bi odgovorili: jedan 'ja sam hrišćanin', a drugi 'ja sam katolik, najviše Hrvat', a Bunjevac kazao je, kako sam već naveo, vaviek 'ja sam pravi Bunjevac'. Tako sam čuo u Liki odkad sama sebe pamtim, a toga ima više od pola vieka* (*ibid.* 4, 59) (*ibid.* 15).

Ove zapise u radu u kojem se bavi pitanjem oblikovanja i razvoja bunjevačkog fenomena kao etničke i društvene pojave u ranome novom vijeku, Šarić komentira:

⁶ "Nazivu Bunjevci alterniraju termini *Morlachi catolichi* (u Mletačkoj Dalmaciji), *Valachi catolichi*, *Rasciani catolichi*, *Katolische Ratzen*, *Iliri*, *Horvati*, *Meerkroaten*, *Likaner* (u Hrvatskoj vojnoj krajini)... To raznoliko nazivlje ukazuje na višestruke aspekte identiteta, od sociostaleških i pokrajinskih do etnojezičnih i etnokulturnih (*ibid.* 30-31).

⁷ Prvi pisani trag o Bunjencima pojavljuje se u putopisu Alberta Fortisa: *Viaggio in Dalmatia (Travels into Dalmatia)* iz 1778. godine u dodatku engleskog izdanja njegovog djela: "Opisujući stanovnike primorskog dijela Morlačke gore (Velebita), u više navrata spominje Bunjevce: *Stanovnici planina danas su posve razlilitu od onogašto su taa bili. Sami sebe nazivaju Bunjencima, jer su došli s područja Bune u Bosni...*" (1984:276-277, prema Šarić 2008:29).

Spomenuti Murgićevi navodi predstavljaju vjerojatno posljednja izvorna svjedočanstva ličko-primorskih Bunjevaca o vlastitome tradicionalnom („predmodernom“) identitetu, a zbilje se to u trenutku kad je proces njihove integracije u hrvatski nacionalni korpus već znatno odmakao (...) Bunjevački se predmoderni etnički sadržaj u 19. i 20. stoljeću transformirao u više oblika – kao integralni dio hrvatske nacije, kao hrvatska subetnija, a jednim manjim dijelom i kao zasebna etnonacionalna grupa. Razloge takvoga diferenciranog razvoja, između ostaloga, treba tražiti u povijesnom razvoju prethodnih stoljeća, tj. nasljeđu ranoga novog vijeka (ibid.).

Noviji povijesni radovi i pregledi,⁸ među kojima izdvajam radove R. Skenderovića i M. Šarića, također obuhvatnije sagledavaju doseljavanje podunavskih Bunjevaca u Podunavlje, kao i njihovu kasniju sudbinu na tim prostorima.

Povijesni izvori ukazuju na barem tri velika migracijska vala iseljavanja Bunjevaca u Podunavlje. Prvo naseljavanje bilo je početkom 17. stoljeća, o čemu svjedoči dokument iz 1622. godine u kojemu se spominje župa „Bunjevci“ na području Kaločke nadbiskupije. Drugi val naseljavanja dogodio se polovinom 17. stoljeća u vrijeme Kandijskog rata (1645. – 1669.), a treći je val vezan uz Veliki bečki rat u razdoblju od 1683. do 1699. godine (usp. Skenderović 2010:33-34). Na temelju ovih događaja moglo bi se zaključiti da su razlozi za migracije u 17. stoljeću stalni ratovi i nestabilnost uz mletačko-osmansku granicu te se ističe da su ove migracije organizirale same osmanlijske vlasti zbog nedostatka stanovništva u podunavskom prostoru. Osim što je prostor Bačke u to vrijeme bio pod vlašću Osmanlija čiji je interes bio da na ovaj, u potpunosti demografski opustošen prostor, nasele novo stanovništvo, za to je postojao još jedan razlog:

Naime, prema povijesnim izvorima znamo da je u prvoj polovini XVII. stoljeća katoličko stanovništvo u Podunavlju patilo od kroničnog nedostatka svećenika, što je, među ostalim, dovodilo do masovne pojave vjerskog sinkretizma. Čak je i prvi zapis o Bunjevcima iz 1622. godine vezan upravo uz nedostatak svećenika. Radi se o pismu katoličkog svećenika Šimuna Matkovića koji je za sebe tražio prostranu župu (...) Dakle, bački Bunjevci u svojoj župi (ili župama) 1622. godine nisu imali katoličkih svećenika, odnosno bili su bez pastoralne skrbi. To ukazuje na zaključak da barem prvu veliku migraciju iz dalmatinsko-hercegovačkog prostora u Podunavlje s početka XVII. stoljeća nisu predvodili franjevci kao što se to obično smatra (ibid. 34-35).

⁸ Riječ je, primjerice, o sljedećim radovima: Bara, Mario. 2009. „Pregled povijesti Hrvata u Vojvodini.“ U: *Hrvati u Vojvodini u povijesti i sadašnjosti – osnovne činjenice*, Mario Bara i Tomislav Žigmanov. Subotica: Zavod za kulturu vojvodanskih Hrvata, 11-50; Šokčević, Dinko. 1998. „Kontinuitet bunjevačkog življa prije i poslije Rákóczijeva ustanka“. *Hrvatski znanstveni zbornik*, I/1:75-79; Sokcsevics, Denes. 2003. „A horvátság csángói: A bunyevác népcsoport a horvát nemzeti integrációs folyamatban“. *Limes (Tatabánya - Budapest)*, 13/3:67-82; Bušić, Krešimir i Slaven Bačić. 2005. „Bunjevci“. U: *Leksikon podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca*, sv. 4, ur. Slaven Bačić, Subotica: Hrvatsko akademsko društvo, 46-67.

M. Šarić donosi novo viđenje bunjevačkih migracija: „Bunjevačke seobe bile su dijelom osmanske kolonizacijske politike (tzv. ‘sürgün’), dio su i ‘uskočkih’ seoba na Tromeđi, a preseljenja u Podunavlje mogu se smatrati nekom vrstom kaznenih deportacija“ (2008:35). Ovoj je problematici posvetio poseban rad potkrepljujući svoje argumente novim arhivskim i brojnim objavljenim izvorima:

Seoba Bunjevaca u Podunavlje iz 1607. godine bila je jedna od najmasovnijih pojedinačnih migracija u našoj ranonovovjekovnoj povijesti (oko 2000 obitelji), a u kontekstu osmanske politike prisilnog preseljenja stanovništva (sürgün) vjerojatno i najznačajnija na širem zapadnobalkanskom i panonskom području. Seoba je predstavljala mjeru kaznene deportacije koja je sa stanovišta osmanske države imala dvije komplementarne svrhe: uklanjanje neposlušnog kršćanskog elementa s osmansko-mletačke granice u Krčkom (Ličkom), Kliškom i Hercegovačkom sandžaku i njegovo preseljenje u opustošeno područje Segedinskog sandžaka (Bačka), koje se nakon Dugog rata upravno-teritorijalno reorganiziralo (Egerski ejalet) i demografski obnavljalo. (...) može se opravdano pretpostaviti da je bunjevačka seoba iz 1607. bila rezultat dogovora pokrajinskih namjesnika pri čemu su vojno-strateški (i ekonomski) interesi države, odnosno sustav *sürgüna*, poslužili samo kao pokriće za akciju koja je zapravo bila u funkciji učvršćivanja pozicija „problematičnih“ sandžakbegova: krčkog (ličkog) Halil-bega Memibegovića, kliškog Mustafa-bega Pijalepašića i hercegovačkog Mehmed-bega, kao i samog bosanskog beglerbega Sofi Sinan-paše (2014:45).

Autor ističe da na pitanje o području useljavanja Bunjevaca u Bačkoj povijesna znanost još nije dala konačan odgovarajući odgovor, budući da se u izvorima ne spominju konkretna mjesta. Aleksa Ivić je još 1929. iznio tezu koja se i danas čini prihvatljivom, prema kojoj su Bunjevci planski naseljeni na području triju sjevernobaičkih nahija: Subotica, Sombor i Baja, odakle je još 1598. iselilo gotovo cjelokupno rajinsko (srpsko) stanovništvo (1929:274–298, prema *ibid.* 70). Nadalje, pojašnjava da će se pitanje međutim moći sasvim razriješiti tek kada se uspije točno ubicirati *parochia detta Bunieuzi nell' arcivescovato Colociense* koja se prvi puta spominje 1622., koja je vjerojatno povezana s najstarijim područjem naseljavanja baičkih Bunjevaca, a pod tim imenom valja podrazumijevati skupinu naselja, a ne jedno mjesto (*ibid.* 70-71). Nije niti sasvim izvjesno je li riječ o pravom ili tek kolokvijalnom nazivu crkvene administrativne jedinice, o jednoj ili dvije „bunjevačke župe“, budući da je mađarski povjesničar István György Tóth objavio dokument u kojemu se spominju dvije istoimene župe (*ibid.* 71; usp. Skenderović 2010:82).

M. Šarić nadalje upućuje na povijesne dokumente koji daju uvid u demografsku i kulturnu povijest Bunjevaca u Bačkoj te zaključuje:

U svakom slučaju, bunjevačka seoba iz 1607. označila je početak lančanih migracija prema podunavsko-panonskom prostoru koje su uslijedile sljedećih godina i desetljeća (...) Ona se bitno razlikovala od ranijih vlaških seoba u Podunavlje iz 16. stoljeća koje su bile etapnog karaktera i barem načelno

dobrovoljne, a jednako tako se ne može podvesti ni pod klasičan *sürgün*, poput primjerice prisilnog preseljenja turkmenskih nomada „Kizilbaša“ 1565. i 1567. iz istočne Anadolije u Budimski ejalet. Isto tako, ona je u mnogočemu bila specifična i u odnosu na vlaške (dinarske) seobe koje su uslijedile nakon 1607. i protegle se na cijelu prvu polovinu 17. stoljeća. S obzirom na sve, možemo zaključiti da je seoba iz 1607. po svom značaju bila „utemeljujuća“ jer se tek nakon nje može govoriti o postojanju bunjevačkog entiteta u Podunavlju, odnosno Bačkoj (2014:72).

Što se tiče identiteta Bunjevaca u Podunavlju od doseljenja pa sve do danas, oni su također višestruki kao što je to bio slučaj i u druga dva bunjevačka ogranka, ni ugarska županijska vlast u 18. stoljeću ne upotrebljava bunjevački etnonim već ih prepoznaje kao Dalmatince i „katoličke Race“ (usp. *ibid.* 2008:27; usp. Skenderović 2014). R. Skenderović podvrgava analizi oblikovanje hrvatskog nacionalnog identiteta u kontekstu odnosa etničkog i političkog identiteta bačkih Hrvata u predmodernom razdoblju te pritom naglašava:

Bez razumijevanja toga odnosa nije moguće ni razumijevanje razloga zbog kojih su se bunjevački Hrvati u Bačkoj tijekom 17., 18. i 19. stoljeća nazivali Bunjevcima i Dalmatincima, ali i Racima i Ilirima. Kada se govori o Dalmatincima i Dalmaciji valja naglasiti da je u ranome novom vijeku geografski pojam Dalmacije prelazio današnje granice, pa su tako livanjskoduvanjski prostor i čitava Hercegovina u to vrijeme nosili naziv Turske Dalmacije. Dosad još nema istraživanja koje bi utvrdilo koliko je dalmatinski identitet doista bio prisutan u Turskoj Dalmaciji, premda je ta tema izuzetno zanimljiva i važna. U istraživanju te teme važno mjesto ima i pojava dalmatinskog identiteta među bačkim Bunjevcima, pogotovo zato jer se prema predaji podrijetlo Bunjevaca vezuje uz Hercegovinu (u vrijeme migracija poznatoj kao Turska Dalmacija). Poznati izvori svjedoče da su se Bunjevci u Podunavlju nazivali i Dalmatincima. Ta je činjenica između ostalog važna i zato jer potvrđuje smjer migracije Bunjevaca u Bačku iz, kao što je prije naglašeno, proširene Dalmacije koja se sastojala od mletačkog i osmanlijskog dijela. Međutim, odnos dalmatinskog i bunjevačkog identiteta u ugarskom Podunavlju još je složeniji. U ugarskom su Podunavlju, na potezu od Budimpešte na sjeveru pa do Novog Sada na jugu, u mnogim mjestima tijekom 17., 18. i 19. stoljeća živjeli i Dalmatinci koji se nisu izjašnjavali Bunjevcima. Dakle, rasprostranjenost dalmatinskog imena bila je među podunavskim Hrvatima veća od rasprostranjenosti bunjevačkog imena (2014:80).

Autor nadalje naglašava da je u akademskoj zajednici problematičan odnos prema etničkim identitetima u predmodernom razdoblju jer im se ne daje gotovo nikakva politička dimenzija, već ih modernisti uglavnom gledaju u kategorijama labavih osjećaja etničke pripadnosti i snažnih osjećaja staleške pripadnosti. Smatra da se oblikovanje predmodernih identiteta ne može sagledati bez političke dimenzije, koja je i u tom društvu bila odlučujući čimbenik njihova oblikovanja i opstanka,

te da je stajalište modernista da puk nije bio uključen u politički život samo djelomično točno te navodi:

Prije ideologije nacionalnih država postojala je ideologija kraljevstava. Ona je bila drugačija, ali je postojala. Narod se u crkvama molio za svoga kralja i za svoju državu. Grbovi kraljeva i kraljevstava bili su isticani na svim važnim mjestima. Svijest o pripadnosti kraljevstvu postojala je kod svih podanika i ona je bila potrebna jer su ti podanici bili izvor državnih prihoda, ali i potencijal vojne snage (ibid. 82).

Rad zaključuje konstatacijom:

Činjenica da su bunjevački Hrvati u predmodernom razdoblju nazivani različitim imenima (bunjevačkim, dalmatinskim, rackim i ilirskim) postavlja pitanje sadržaja tih identiteta na prostoru ugarskog Podunavlja, odnosno odrednice koju ti identiteti predstavljaju. U nastojanju da se odgovori na ta pitanja valja dobro razumjeti navedene predmoderne identitete u njihovim etničkim, vjerskim, kulturnim i političkim aspektima te mogućnostima njihova povezivanja u okviru zajedničkog hrvatskog protonacionalnog identiteta. Analiza odnosa bunjevačkog i dalmatinskog identiteta u ugarskom Podunavlju tako pomaže u odgovoru na brojna pitanja vezana uz etnogenezu, doseljavanje i nacionalno oblikovanje podunavskih Hrvata (...) pojava bunjevačkog imena među budimpeštanskim Hrvatima može se objasniti procesom oblikovanja Subotice kao središta podunavskih Hrvata u kojem je bunjevački identitet odabran kao osnovica integracije na subetničkoj razini. Taj je proces dijelom započeo već sredinom 19. stoljeća sve češćom uporabom bunjevačkog imena u javnom životu, kulturi i obrazovanju, a tijekom sedamdesetih godina 19. stoljeća Ivan Antunović i njegovi suradnici odlučuju oblikovati bunjevački identitet kao politički identitet koji je u sebi sadržavao etničku posebnost u odnosu na Mađare, ali i lojalnost prema mađarskoj državi. Tako Bunjevci tijekom druge polovine 19. stoljeća potiskuju dalmatinsko, ilirsko i racko ime, ideologeme koje su do tada više-manje ravnopravno koristili u autoidentifikaciji ili koje su drugi koristili u svrhu njihova označavanja. Međutim, za prihvaćanje hrvatskog imena trebalo je čekati pojavu adekvatnih političkih okolnosti, pa je zadnji stupanj hrvatske nacionalne integracije u Bačkoj nastupio tek nakon Prvog svjetskog rata (ibid. 86-87).

Zanimljivo je da autor naglašava da se Hrvati u Budimpešti i okolici pojavljuju pod imenom Hrvata, Raca i Dalmata/Dalmatinaca, ukazujući na višestrukost njihovih identiteta te da nema tragova da je među njima postojao bunjevački identitet koji se počeo širiti, kako je vidljivo i iz prethodnog citata, u procesu nacionalne integracije u hrvatske zajednice u ugarskom Podunavlju u kojima povijesno nije bilo prisutno, te da se naziv Bunjevci za budimpeštanske Hrvate pojavljuje tek u 19. stoljeću u nekim radovima (ibid. 81).

Pretpostavljam da problematika subetničke heterogenosti i identiteta ovdašnjih Hrvata nije dovoljno istražena niti povijesno⁹ te da nepostojanje bunjevačkog

imena do 19. stoljeća na ovim prostorima ne mora nužno značiti da Bunjevaca kao jedne od subetničkih hrvatskih zajednica ovdje nije bilo i da se ovaj etnonim prenosio na druge hrvatske subetničke skupine označavane drugim nazivima. Jedan od njih je i naziv Dalmatinci, kako su Bunjevce u ugarskim dokumentima najčešće nazivali i na drugim podunavskim prostorima. Postoje ipak određeni pokazatelji o prisutnosti Bunjevaca i u ovome dijelu Podunavlja. U vrijeme mojih istraživanja 1983. godine nije bilo objavljenih radova o jezičnim karakteristikama mjesta u okolini Budimpešte, konkretno mjesta Tukulje u kojemu sam istraživala. Međutim, na terenu sam saznala da je u ovim selima istraživanja govornih osobina hrvatskoga življa provodio profesor Ivan Brabec, kojega sam u to vrijeme kontaktirala i koji mi je potvrdio da je u ovim selima zastupljen jezični idiom kakvoga koriste Bunjevci. To i jest bio jedan od razloga (uz navođenje bunjevačkog imena za ovo stanovništvo i u nekim objavljenim radovima i arhivskoj građi koju sam koristila) što sam ovo stanovništvo u svojoj prvoj knjizi označila kao jednu od četiri regionalne bunjevačke skupine u Podunavlju. Osim toga, kazivači su mi se samoidentificirali kao Bunjevci, no spominjali su i naziv Raci. Mijo Lončarić se također bavio istraživanjem jezičnih osobina Hrvata u okolini Budimpešte, napose Hrvata Dalmatinaca u Sentandreji i u Tukulji za Hrvatski dijalektološki atlas te je, pozivajući se i na istraživanja Predraga Stepanova, ukratko napomenuo da se u tri ostala hrvatska sela u okolini Budimpešte – Tukulji (Tököl), Adžabegu (Érd) i Erčinu (Ercsi) – govor razlikuje od govora Hrvata Dalmatinaca i naveo osnovne karakteristike tukuljskog govora (usp. 2005:288-289).¹⁰ Stepanov navodi, kao i Lončarić, da tamošnji Hrvati za sebe koriste naziv katolički Raci ili samo Raci, no da se njihov govor razlikuje od drugih skupina Hrvata u južnoj Mađarskoj koji se također označavaju tim imenom u selima Dušnok i Baćin u okolini Kalače (1986:135). Analizirajući govorne osobine ova tri hrvatska sela Stepanov zaključuje da se čini kako je lokalni govor Raca u Tukulji mješavina istočno hercegovačkog jekavskog i zapadnohercegovačkog ikavskog govora novoštokavskog dijalekta. Hrvati u Erdu i Erčinu imaju većinu jezičnih obilježja kao i Bunjevci u Bačkoj, što znači da im je govor zapadnohercegovački s određenim jekavskim elementima, što potvrđuje autorovu pretpostavku da je ikavica ova tri naselja zapadnohercegovačkog podrijetla prije nego bosanskog i slavonskog prema svojim obilježjima akcentuacije (ibid. 141).

Na temelju ovih podataka o jeziku Hrvata u tri naselja u okolini Budimpešte može se zaključiti da u osnovi pripadaju bunjevačkoj skupini, no da se u habsburškim i ugarskim povijesnim dokumentima, kao uostalom i u mletačkim i osmanskim, ni za ostale bunjevačke ogranke taj etnonim nije koristio. Za vrijeme mojega obilaska Tukulje kazivači su mi govorili da su oni Bunjevci, ali da ih zovu i Racima, no čini se da su se istovremeno rabila oba etnonima te da je s vremenom naziv Rac prevagnuo i da se naziv Bunjevac gubio. Erdeljanović je također u svojim zaključcima o etničkoj pripadnosti Bunjevaca koristio ovaj naziv kao potvrdu da su na

⁹ Na moj upit to mi je potvrdio i povjesničar Dinko Šokčević, istaknuvši da je hrvatsko stanovništvo na ovome području heterogeno.

¹⁰ Zahvaljujem Miji Lončariću što mi je ukazao na vlastiti rad o tome, kao i na rad Predraga Stepanova.

Mađare i Nijemce Bunjevci ostavljali isti dojam kao i pravoslavni Srbi i da su se u njihovim očima razlikovali samo prema vjeroispovijesti pa da su i oni sami:

... u svojoj narodnoj masi primili naziv „Raci“ kao svoje opšte etničko označenje, to svedoči, da su i oni sami gledali na svoje etničko srodstvo prema pravoslavnim Srbima isto onako kao Mađari i Nemci, tj. da su i sami smatrali sebe za „Race“, dakle za Srbe, katoličke vere (1930:346-347, prema Černelić 2006:280).

Habsburške i ugarske vlasti očito nisu uočavali razlike među slavenskim življem u svojem okruženju ili im one, što je vjerojatnije, nisu bile bitne, tako da su subetničke, regionalne i lokalne skupine u okviru Austro-Ugarske Monarhije svrstavali pod „egyéb“ (ostali) (usp. Lakatoš 1914:54-56). Dakle, činjenica da se naziv Bunjevac nije koristio za ovu skupinu Hrvata sve do 19. stoljeća kao službeni naziv, ne može se smatrati dokazom da Bunjevaca na ovim prostorima nije bilo.

O „rackoj“ identifikaciji podunavskih Bunjevaca M. Šarić iznosi sljedeće:

Poznata je činjenica da su habsburške i ugarske vlasti Bunjevce u Podunavlju nazivali između ostalog i *rackim* imenom („katolički Raci“), tj. držali su ih dijelom „racke nacije“. To nije bila samo percepcija „drugih“ već i odraz bunjevačke samoidentifikacije. Dvojna identifikacija *Rac-Bunjevac* naročito je bila u uporabi u bunjevačkim selima u feherskoj (stolnobiogradskoj) i peštanskoj županiji (Erdeljanović 1930:345-347). O raširenosti rackog imena među Bunjercima svjedočio je i sam Ivan Antunović na vlastitom primjeru iz 1848. (...*tada se imena Rac ni u privatnu ni u javnu životu nikad nisam zastidio*) (Antunović 1882:120). Jovanu Erdeljanoviću, Aleksi Iviću i drugim srpskim etnolozima i povjesničarima ti su podaci poslužili kao „krunski dokaz“ u teoriji o srpskom porijeklu Bunjevaca (2008:31).

1.2. Teorijski okvir, polazišta i pristupi istraživanju

Na osnovi rezultata svojih ranijih istraživanja, koji su izneseni u zaključku moje prve knjige *Uloge i nazivi odabranih svatova u Bunjevaca* (1991:160), zaključila sam sljedeće:

Mnoga pitanja koja iz ove studije proizlaze takva su da su odgovori na njih gotovo predvidivi, ali zasad nedokazivi. U vezi s tim pitanjima, bilo bi potrebno pojave koje su ukazivale na stanovite kulturne veze između određenih udaljenih regionalnih cjelina promatrati u čitavom južnoslavenskom i balkanskom prostoru, uz etnološku kartu kao pomoćno metodičko sredstvo u otkrivanju puteva naznačenih mogućih kulturnih dodira. Ako bismo u tim nastojanjima poduzimali dalje korake, čini se da bismo došli do značajnih rezultata. No, takav pokušaj traži puno truda, rada, sitničarenja u pozitivnom smislu, i vremena. Razmjeri toga posla gotovo da su iznad mogućnosti jednog čovjeka. Dakle, za takav zahvat bila bi potrebna suradnja više etnologa s jedne strane i sprega etnologije i pojedinih drugih znanstvenih disciplina